

BARTOSZ W. WOJCIECHOWSKI

Uniwersytet Śląski w Katowicach
Instytut Psychologii
Zakład Psychologii Klinicznej i Sądowej
40-126 Katowice, ul. M. Grażyńskiego 53
e-mail: bartosz.wojciechowski@poczta.fm

PSYCHOLOGICZNA ANALIZA TREŚCI ZEZNAŃ

Abstrakt. Metody psychologicznej analizy treściowej zeznań świadków (Statement Validity Assessment, Reality Monitoring, Scientific Content Analysis) mogą być pomocne przy różnicowaniu szczerych i świadomie fałszowanych zeznań. W literaturze zwraca się jednak uwagę na to, że poziom błędnych identyfikacji wartości relacji pamięciowej uniemożliwia ich wykorzystanie w opiniowaniu sędowo-psychologicznym. Przyjęto założenia nowej, innowacyjnej metody analizy zeznań świadków – Modelu Wielozmiennowej Analizy Zeznań Świadców Dorosłych (MASAM).

Grupa 43 sędziów kompetentnych po odbyciu szkolenia z zakresu analizy treściowej dokonała oceny wartości dowodowej zeznań świadków. Badania dowiodły, że przy wykorzystaniu MASAM możliwe jest prawidłowe zidentyfikowanie 96,87% zeznań szczerych, a prawdopodobieństwo warunkowe analizy treściowej opartej na wynikach MASAM wynosi 91,85%. MASAM potwierdził swoją wartość diagnostyczną także przy analizie zeznań fałszywych - prawdopodobieństwo warunkowe dla analiz przeprowadzonych z zastosowaniem tej metody wyniosło 69,23%, podczas gdy identyfikacja wartości dowodowej zeznania oparta na analizie z zastosowaniem trzech pozostałych metod doprowadziła do błędnych ocen w ponad połowie przypadków.

Słowa kluczowe: analiza treściowa, ocena wiarygodności, MASAM.

1. OCENA PSYCHOLOGICZNYCH UWARUNKOWAŃ WIARYGODNOŚCI ZEZNAŃ

Psycholog sądowy nie jest uprawniony do dokonania wprost oceny wiarygodności zeznań świadków, albowiem wiarygodność nie jest pojęciem psychologicznym, lecz prawniczym i jedynie sądy mają kompetencję do końcowej oceny wiarygodności dowodów, w tym zeznań świadków (Maciejski, 2009; Stanik, 1985, 2000, 2004). Sąd Najwyższy i Sądy Apelacyjne w licznych orzeczeniach wskazywały na to, że biegły nie jest uprawniony do stawiania wniosków, czy konkretne zeznania są wiarygodne, czy też nie. Kwestia wiarygodności może być przedmio-

tem ocen biegłego tylko w kontekście zaobserwowania u badanego jakiegoś defektu psychicznego (np. braku zdolności do zapamiętywania przebiegu zdarzenia czy braku rozumienia jego znaczenia i wypełniania powstałych w ten sposób luk konfabulacją) (Doda, Gaberle, 1995). Biegły psycholog nie jest uprawniony do formułowania ocen co do wartości dowodowej zeznań świadka i wypowiedzania opinii odnoszących się do możliwości kłamliwości tych zeznań, bowiem wnioski w tym przedmiocie powinny być uzależnione od wyników interpretacji innych dowodów. Udział biegłego sądowego psychologa w procesie karnym, w związku z uzyskiwaniem i oceną wartości dowodowej zeznań, we wszystkich wypadkach zmierza jedynie do sformułowania oceny wpływu stanu psychicznego świadka, jego rozwoju umysłowego, zdolności do spostrzegania i odtwarzania spostrzeżeń na treść relacji. Opinia biegłego ma jedynie umożliwić, stworzyć warunki dla sądowej oceny wiarygodności złożonych przez świadka zeznań (Paprzycki, 2011).

W literaturze i praktyce dopuszcza się jednak możliwość traktowania zgodności lub niezgodności psychologicznych zmiennych charakteryzujących zeznanie i proces ich formułowania się, z prawami psychologii – jako psychologiczne aspekty i wskaźniki wiarygodności zeznań (Wojciechowski, 2014). Biegły sądowy z zakresu psychologii może poddać ocenie psychologicznej warunki wpływające na wiarygodność zeznania, zmienne warunkujące rezultaty zeznań świadków oraz efekt procesu ich formowania się (por. Stanik, 1985, 2000). Warto w tym miejscu dodać, że wiarygodność to: „przypisywany przez przesłuchującego stopień prawdopodobieństwa, z jakim informacje zawarte w zeznaniu świadka (lub w poszczególnych jego fragmentach) opisują stan faktyczny, prawdziwy” (Stanik, 2004), czy – innymi słowy – jest to stopień prawdopodobieństwa, że zeznanie świadka jest odzwierciedleniem zapisanego w pamięci obrazu rzeczywistości. Co za tym idzie, wiarygodność informacji zawartych w danym zeznaniu może być przedstawiona jako punkt na osi o biegunach: niewiarygodne (fałszywe) – wiarygodne (prawdziwe).

Dokonując psychologicznej oceny zeznań w przeszłości, poszukiwano głównie zależności między psychologicznymi cechami świadka i wiarygodnością składanych przez niego zeznań. Za wiarygodnych uznawano świadków psychicznie i fizycznie zdrowych, emocjonalnie zrównoważonych i dojrzałych, niedoświadczających zaburzeń lub dysfunkcji poznawczych (m.in. Ciosek, 2001; Woszczek, 1999). Uwadze biegłych umykało jednak to, że pomimo odpowiednich predyspozycji do spostrzegania, zapamiętywania, przechowywania i odtwarzania treści pamięciowych, świadek może dążyć wprost do zafałszowania obrazu zdarzenia, składać zeznania nieszczerze (m.in. Ciosek, 2001; Woszczek, 1999). Ponadto, nawet uczciwy świadek składający zeznania szczerze, a więc takie, których treść jest zgodna z jego subiektywnym przekonaniem o prawdziwości, może popełniać błędy (Stanik, 1986). Z drugiej strony, z prowadzonych od kilkadziesiąt lat badań psychologicznych i prawniczych wynika, że zeznania świadków małoletnich, chorych psychicznie czy z upośledzeniem umysłowym mogą być równie wartoś-

ciowym źródłem informacji na temat określonego zdarzenia, jak zeznania osób dorosłych nieposiadających tych cech. Dlatego, w świetle aktualnej wiedzy należały przyjąć za punkt wyjścia założenie, że psychologicznej ocenie poddawany winien być końcowy efekt procesu formowania się zeznań (co świadek zeznał?), a nie wyłącznie zmienne związane z osobą świadka (kto zeznawał?).

Biorąc powyższe pod uwagę, i odpowiadając przy tym na potrzeby wymiaru sprawiedliwości, w połowie XX w. opracowano systemy kryterialnej ocen zeznań oparte na analizie ich treści. U podstaw systematycznego opisu zeznania przy użyciu kryteriów treściowych legło założenie, określane w literaturze mianem „hipotezy Undeutscha”, iż zeznania przedstawione na podstawie obserwacji rzeczywistych wydarzeń i doświadczeń świadka różnią się jakościowo od zeznań, które nie wynikają z bezpośrednich doświadczeń. Co za tym idzie, zeznanie prawdziwe posiada pewne specyficzne cechy, które pozwalają odróżnić je od zeznań fałszywych, a różnice te można wyrazić w postaci kryteriów. W literaturze psychologicznej wyróżnia się kilka systemów oceny zeznań i kilkadziesiąt kryteriów wiarygodności (zob. m.in.: Adams, 1996; Dando, Bull, 2009; Stroemwall, 2010; Vrij, 2003). Za najbardziej dotychczas znaczący należy uznać dorobek psychologów niemieckich, w tym wspomnianego już Udo Undeutscha, jak też Friedricha Arntztęna, Maxa Stellera i Guenthera Koehnkena, którzy od początku lat 50. minionego stulecia proponowali systematyczny opis kryteriów oceny zeznań.

2. METODY ANALIZY TREŚCIOWEJ

Ocena prawdziwości zeznania, czyli Statement Validity Assessment (SVA), jest techniką wypracowaną przez niemieckich psychologów sądowych Maxa Stellera i Guenthera Koehnkena. Autorzy sporządzili listę 19 kryteriów oceny zeznań i opisali procedurę służącą do oceniania prawdziwości relacji naocznego świadka. Od połowy lat 80. Statement Validity Assessment zyskało znaczną popularność wśród psychologów sądowych na całym świecie, przeprowadzono także liczne badania nad poprawnością diagnoz uzyskiwanych przy użyciu tej techniki (zob. m.in.: Vrij, 2008, 2009).

Analiza treściowa, zgodnie z koncepcją Stellera i Koehnkena, składa się z czterech etapów: 1) analizy akt sprawy, 2) ustrukturuwanego wywiadu, 3) opartej na kryteriach analizie treści (Criteria-Based Content Analysis, CBCA) polegającej na systematycznej ocenie treści i cech uzyskanej relacji naocznego świadka oraz 4) integracji wyników CBCA z informacjami ze zbioru pytań kontrolnych (Validity Checklist, określanego w literaturze polskiej jako Lista Kontrolna Prawdziwości).

Zdaniem twórców techniki SVA do grupy kryteriów treściowych, na podstawie których dokonuje się analizy zeznania, należy zaliczyć następujących 19 wskaźników (zob. m.in.: Memon i in., 2003a; Vrij, 2009): logiczna struktura, niestrukturalizowany sposób prezentacji, duża liczba szczegółów, osadzenie

w kontekście, opisy interakcji, odtwarzanie wypowiedzi, nieoczekiwane komplikacje podczas incydentu, niezwykle szczegóły, niepotrzebne szczegóły, szczegóły dokładnie opisane i błędnie rozumiane, powiązanie skojarzenia z innymi zdarzeniami, opisy stanu umysłu świadka, przypisywanie przestępcy określonego stanu umysłu, spontaniczne poprawki, przyznawanie się do niepamięci, wysuwanie wątpliwości co do własnego zeznania, obniżanie własnej wartości, wybaczenie przestępcy oraz szczegóły charakterystyczne dla danego przestępstwa.

Zdaniem Stellera i Koehnkena analiza przy użyciu kryteriów treściowych nie jest wystarczająca, aby sformułować ostateczny wynik co do prawdziwości zarzutów. Domniemana ofiara może z różnych powodów składać zeznanie, które nie spełni większości kryteriów treściowych, zaś spreparowane relacje niekiedy spełnią kilka lub nawet kilkanaście z nich. Dla weryfikacji wniosków i zwiększenia trafności oceny wiarygodności zeznania, obok kryteriów treściowych opracowano Listę Kontrolną Prawdziwości (Validity Checklist), zawierającą wskazówki odwołujące się do następujących sfer: cechy psychologiczne zeznania, cechy wywiadu, motywacja, pytania badawcze: niezgodność z prawami natury; niezgodność z innymi zeznaniami; niezgodność z innymi dowodami.

Hipoteza Udo Undeutscha stała się podstawą teoretyczną również techniki oceny wyjaśnień, nazwanej przez jej twórców Scientific Content Analysis (SCAN) (Vrij, 2008). Zgodnie z hipotezą Undeutscha zakłada się, że kryteria SCAN będą częściej występowały w wyjaśnieniach szczerych niż w wyjaśnieniach nieszczerych. Zdaniem autorów tej techniki wiarygodność wyjaśnień złożonych w formie pisemnej będzie potwierdzało (Adams, 1996; Sapir, 2000): zaprzeczanie oskarżeniom; omijanie w poszczególnych częściach wyjaśnień imion (używanie zaimków) i unikanie opisywania związków łączących podejrzanego z osobami uczestniczącymi w zdarzeniu; spontaniczne zmiany (poprawki) treści wyjaśnień; przyznawanie się do niepamięci lub braku pewności co do składanych wyjaśnień; następujące proporcje treściowe: wyjaśnienia składają się w 20% z opisu zdarzeń prowadzących do zdarzenia; w 50% z opisu zdarzeń objętych postępowaniem; a w 30% z opisu tego, co wydarzyło się po zdarzeniu; ujęcie opisu emocji, których badany doświadczał w trakcie zdarzenia; umieszczenie również opisu emocji, których doświadczał przed zdarzeniem objętym postępowaniem; koncentracja na opisach emocji, których podejrzan doświadczał po zdarzeniu; dokonanie opisu zdarzeń taką ilością słów, która jest adekwatna do czasu jego trwania; przedstawienie zdarzeń w porządku chronologicznym; pomijanie niektórych fragmentów opisywanych zdarzeń, w szczególności przedstawiających osobę badanego w niekorzystnym świetle; przedstawianie opisów w pierwszej osobie, używając czasu przeszłego; używanie wielu zaimków (ja, on, ona); język użyty przez podejrzanego jest zróżnicowany – niektóre fragmenty zdarzenia opisuje, używając innego słownictwa. Kryteria treściowe SCAN bywają też wykorzystywane w badaniach do oceny wartości dowodowej zeznań świadków (Emman i in., 2009).

Marcia K. Johnson i Carol L. Raye w 1981 r. opublikowały wyniki badań poświęconych tzw. odzyskanym wspomnieniom (*recovered memories*). Dowiodły, że opisy odległych wspomnień, realnych doświadczeń świadków, są przekazem danych percepcyjnych. Co za tym idzie, szczerze i prawdziwe wspomnienia dotyczące traumatycznych doświadczeń powinny zawierać niemal wyłącznie informacje percepcyjne (szczegóły wizualne, dźwiękowe, smaki i odczucia fizyczne), informacje kontekstualne (szczegóły dotyczące tego, gdzie i kiedy wydarzenie nastąpiło) oraz informacje emocjonalne (szczegóły dotyczące tego, jak ktoś się czuł podczas wydarzenia). Zdaniem autorek, prawdziwe wspomnienia są zwykle przejrzyste, wyraźne i żywe (ang. *vivid*), zaś wspomnienia zmyślane, zmanipulowane, mają swoje źródło wewnątrz (w umyśle), dlatego jest prawdopodobne, że będą one zawierać nie dane, lecz operacje poznawcze, takie jak myślenie i rozumowanie, interpretacja.

Na tej podstawie autorki sformułowały hipotezę, która stała się fundamentem techniki Reality Monitoring, iż kłamcy w mniejszym stopniu posługują się w swoich wypowiedziach informacjami percepcyjnymi, kontekstualnym i emocjonalnymi, a w większym – informacjami poznawczymi (Johnson, 1988; Johnson i in., 1984; Johnson i Raye, 1981). Reality Monitoring (Kontrola Realności) w opracowaniu Sporera (Sporer, Sharman, 2006) posługuje się listą 8 kryteriów, przy czym kryteria od 1 do 7 traktowane są jako wskaźniki szczerości i mają występować częściej w wypowiedziach szczerych, a kryterium 8 wskazuje na kłamstwo i można oczekiwać jego częstszego spełnienia w wypowiedziach kłamliwych: przejrzystość, informacje percepcyjne, informacje dotyczące przestrzeni, informacje dotyczące czasu, uczucia, możliwość zrekonstruowania historii, realizm, operacje poznawcze.

3. WYNIKI DOTYCHCZASOWYCH BADAŃ NAD METODAMI ANALIZY TREŚCIOWEJ

Od początku lat 80. prowadzono intensywne badania nad oceną przydatności przedstawionych wyżej technik psychologicznej analizy treściowej zeznań, trafności diagnoz dokonywanych przy ich użyciu oraz dopuszczalności ich stosowania w praktyce sądowo-psychologicznej. Szczególną uwagę poświęcono SVA i w okresie ostatnich 20 lat przeprowadzono blisko 40 terenowych i eksperymentalnych badań, zmierzających do ustalenia, czy technika ta jest przydatna dla praktyki sądowej i jaki jest poziom jej trafności (zob. m.in.: Akehurst i in., 2004; Santilla i in., 2000; Stroemwall, Granhag, 2003; Stroemwall, Willen 2009; liczne prace A. Vrija). Zdaniem większości autorów analiza treściowa przy wykorzystaniu Statement Validity Assessment, SCAN i Reality Monitoring nie spełnia standardów warunkujących dopuszczalność metody naukowej w postępowaniu sądowym. Konieczne jest prowadzenie dalszych badań i poszukiwanie sposobów na poprawę trafności dokonywanych przy ich użyciu diagnoz.

W literaturze wskazuje się, że założenia teoretyczne analizowanych technik budzą poważne wątpliwości i dotychczas nie zdołano zgromadzić dostatecznych danych empirycznych potwierdzających hipotezę Undeutscha oraz koncepcję Johnson i Raye. Ponadto, przeprowadzone dotychczas nad SVA i RM badania dostarczają sprzecznych wyników dotyczących użyteczności poszczególnych kryteriów treściowych – w jednych badaniach te same kryteria są spełniane częściej przez zeznania szczerze, w innych przez zeznania nieszczerze, a w kolejnych brakuje różnic między nimi. Żadne z zaproponowanych przez autorów kryteriów treściowych nie potwierdziło swojej wartości diagnostycznej we wszystkich badaniach. Niejasne są również zasady posługiwania się poszczególnymi kryteriami treściowymi oraz wyciągania wniosków ogólnych odnośnie do wiarygodności analizowanego zeznania. Nie zdołano też wyróżnić tych zmiennych, które mają zakłócający wpływ na efekty analizy. Jednakże najważniejszym zarzutem kierowanym wobec technik psychologicznej analizy jest poprawność uzyskiwanych przy ich pomocy wyników. Przeprowadzone zarówno w warunkach laboratoryjnych, jak i na podstawie akt sądowych badania wskazują bowiem na około 30% poziom błędów, co oznacza, iż trzy na dziesięć ekspertyz wydanych z zastosowaniem istniejących metod analizy treściowej było nieprawidłowych.

4. MODEL WIELOZMIENNOWEJ ANALIZY ZEZNAŃ ŚWIADKÓW DOROSŁYCH (MASAM)

W Zakładzie Psychologii Klinicznej i Sądowej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach podjęto prace nad utworzeniem nowego modelu analizy treściowej, umożliwiającego trafną diagnozę i nadającego się do wykorzystania przy ocenie zeznań świadków dorosłych. Punktem wyjścia dla Modelu Wielozmiennej Analizy Zeznań Świadków Dorosłych (MASAM) była koncepcja mechanizmu formowania się rezultatów zeznań świadków autorstwa Jana M. Stanika, uznawana powszechnie za wyjątkowo trafne ujęcie metodologiczne tej problematyki, o szczególnej użyteczności praktycznej (zob. m.in. Maciejski, 2009; Marten, 1985; Woszczek, 1999). Zgodnie z założeniami Jana M. Stanika, istnieje możliwość wyróżnienia trzech podstawowych grup zmiennych, istotnych dla formowania się zeznań składanych przez świadka oraz dwóch grup zmiennych pośredniczących:

a) obiekt/zdarzenie: w tym m.in. obiektywne cechy fizyczne przedmiotów spostrzeganych, kategorie przedmiotów i zdarzeń w związku z rodzajem zaangażowanych zmysłów, warunki spostrzegania (fizyczne i psychologiczne);

b) osoba spostrzegająca: małeletni, dorosły, człowiek stary; procesy poznawcze (spostreganie, uwaga, myślenie, pamięć, mowa itd.); właściwości osobowości (kompleksy, kompensacje, mechanizmy obronne, podatność na sugestie itd.); postawy: wobec zdarzeń, wobec instytucji, wobec określonych ludzi itd.);

c) sytuacja zbierania zeznań, techniki przesłuchań i związane z nimi: stres przesłuchania, rodzaje zadawanych pytań; techniki przesłuchań; pozawerbalne kanały komunikacji w relacji przesłuchujący – przesłuchiwany; osobowość przesłuchującego (Stanik, 1985).

Podstawę teoretyczną MASAM stanowi również hipoteza Undeutscha, ale jest ona uzupełniona czterema założeniami. Po pierwsze, zdaniem autorów należy przyjąć, że w każdym zeznaniu odnaleźć można fragmenty szczerze i nieszczerze, prawdziwe i fałszywe, dlatego nie należy ocenić zeznania całościowo, lecz dążyć do oddzielenia treści zakłóconych od pierwotnych śladów pamięciowych. Po drugie, gdy intencją składającego zeznanie jest przedstawienie nieprawdziwych lub nieszczerych okoliczności, te części zeznania, które są szczerze i prawdziwe, będą różniły się od treści nieszczerych i nieprawdziwych. Po trzecie, ocena wiarygodności musi być poprzedzona analizą trzech grup zmiennych istotnych dla ich formowania się, a są to: obiekt – zdarzenie, osoba spostrzegająca i sytuacja zbierania zeznań oraz techniki przesłuchania. Po czwarte, stosując kryteria treściowe, należy pamiętać o tym, iż to zgodność treści zeznania z trzema grupami zmiennych determinujących będzie potwierdzać hipotezę o wiarygodności zeznania, a nie obecność określonego kryterium w zeznaniu – nawet szczerze i prawdziwe zeznanie może nie spełniać kryteriów treściowych, albowiem jego zawartość jest determinowana trzema grupami zmiennych. W odróżnieniu od innych metod analizy treściowej, w MASAM przyjmuje się, że zeznanie jest szczerze i prawdziwe, oparte na osobistych doświadczeniach świadka nie wtedy, gdy zawiera określone elementy (np. opisy interakcji między sprawcą i ofiarą), lecz gdy jego treść oceniana przez pryzmat kryteriów treściowych jest zgodna z trzema grupami zmiennych istotnych dla formowania się zeznań: obiekt – zdarzenie (co się stało?), osoba spostrzegająca (kto jest świadkiem?) oraz sytuacja zbierania i techniki przesłuchania (jak został przesłuchany?).

Hipoteza Undeutscha. Hipoteza Udo Undeutscha, zgodnie z którą występują różnice treściowe i jakościowe między zeznaniami szczerymi a zeznaniami świadomie fałszowanymi, mimo że została sformułowana w oparciu o obserwacje i doświadczenia psychologów praktyków, a nie na podstawie wyników badań naukowych, jest od lat powszechnie akceptowana w literaturze (Koehnken, 2004; Trankell, 1972). Współczesne badania dostarczają danych potwierdzających zasadność reguły sformułowanej w połowie XX w. przez Undeutscha, że zeznania oparte na osobistych doświadczeniach różnią się od zeznań zmyślonych (Porter i in., 2007). Badania wskazują m.in. na to, że różnice treściowe mogą być już efektem inicjacji procesu prowadzącego do podjęcia decyzji o świadomym fałszowaniu obrazu rzeczywistości w trakcie przesłuchania (Knieps, Granhag, 2010) i są dostrzegalne dla oceniających ich wartość nawet bez posługiwania się wyspecjalizowanymi narzędziami analizy. A zatem zmiany jakościowe i ilościowe w zeznaniu mogą mieć swoją genezę nawet zanim jednostka przystąpi do kreowania fałszywej relacji oraz mogą być dostrzeżone nawet przez oceniających pozbawio-

nych specjalistycznego przygotowania lub narzędzi umożliwiających ocenę ich poszczególnych właściwości.

Założenie o niejednorodnym charakterze zeznań. Od początku badań eksperymentalnych w psychologii zeznań świadków dostrzegano, że w każdym zeznaniu odnaleźć można błędne informacje, a ilość pomyłek rośnie np. wprost proporcjonalnie do zmiany poziomu pobudzenia obserwatora w związku z udziałem w określonych zdarzeniach („between the two extremes of telling the truth or telling a lie, there extends a broad intermediate region” – Stern, 1937). Wraz ze wzrostem liczby pytań zadawanych świadkowi nieuchronny jest nie tylko przyrost informacji prawdziwych, lecz także informacji nieścisłych i fałszywych (Stanik, 1985, 2001, 2004). Do zafałszowania obrazu zdarzeń może dojść nawet w przypadku zamierzonego dążenia świadka do złożenia zeznań szczyrych, a czynników, od których może zależeć pojawienie się błędów w zeznaniach, jest tak wiele, że nie sposób ich przedstawić nawet w skrócie (zob. m.in. Loftus, 1996; Lindsay i in., 2002; Pastwa-Wojciechowska, 2001). Jedynie przykładowo można wskazać: errogenną skłonność świadków do logifikacji (*logification*) – przekształcania nieuporządkowanych, fragmentarycznych, chaotycznych śladów pamięciowych w uporządkowaną, logicznie spójną, poprawną i możliwą do opisania całość (Stern, 1937), czy też organizacji spostrzeżeń w relacjach figura – tło (Ciosek, 2001), wpływ konformizmu (Gabbert, 2008), procesów towarzyszących starzeniu się świadka (Wilcock, 2010), podatność na sugestię (Roszkowska, 2002), mechanizmów wpływu społecznego zaburzających relacje świadków (Granhag i in., 2010), pamięciowy efekt dezinformacji, polegający na nieświadomym włączaniu w zasób śladów pamięciowych dotyczących zdarzenia informacji pochodzących ze źródeł zewnętrznych (Loftus, 1996; Polczyk, 2007).

Struktura i funkcje wypowiedzi w zeznaniach. Problematyka funkcjonalnej oraz strukturalnej analizy i oceny zeznań stanowiła przedmiot badań Zbigniewa Martena (1985). Badacz ten wyróżnił trzy sposoby relacjonowania zdarzeń przez świadka: hierarchiczny (relacja oparta jest na opisie uporządkowanym pod względem ogólności albo szczególowości podawanych informacji), chronologiczny (kiedy następstwa zdarzeń w zeznaniach ułożone są zgodnie z osią czasu lub odwrotnie do upływu czasu) oraz przyczynowo-skutkowy (kiedy linearność opisu jest ściśle powiązana z zależnościami przyczynowymi i skutkowymi opisywanych zdarzeń). Ponadto, odwołując się do psycholingwistycznych metod analizy wypowiedzi, wyróżniono pięć funkcji wypowiedzi: deskryptywną (opisową), ekspresyjną (wyrażającą stany emocjonalne), perswazyjną (te wypowiedzi, które mają przekonać odbiorcę o racjach świadka, prawdziwości opisu), kontaktową (służącą nawiązaniu i podtrzymaniu kontaktu nieformalnego, interpersonalnego między świadkiem i przesłuchującym) oraz metatekstową (obejmującą wypowiedzi dotyczące zeznawania, a nie relacjonowanych zdarzeń).

Badania przeprowadzone przez Z. Martena dowodzą, że występują istotne różnice w zakresie struktury zeznań świadków kłamliwych i funkcji językowych

wypowiedzi pojawiających się w ich zeznaniach; danych uzasadniających takie stanowisko dostarczają również badania amerykańskie (Hines i in., 2010). W zeznaniach świadomie fałszowanych dochodzi do zaburzeń struktury hierarchicznej i eksponowana jest struktura przyczynowo-skutkowa. Ponadto, świadkowie kłamający preferują wypowiedzi o funkcji metatekstowej, kosztem wypowiedzi deskryptywnych oraz zastępują wypowiedzi o funkcji perswazyjnej wypowiedziami ekspresyjnymi. Jeżeli świadek przyjmuje defensywną strategię kłamania, w jego zeznaniach dominują wypowiedzi o funkcjach perswazyjnych (Marten, 1985). W badaniach późniejszych strukturalnej i funkcjonalnej analizie poddano relacje dorosłych świadków obejmujące opis zdarzeń z okresu wczesnego dzieciństwa, określane w literaturze również jako „odzyskane wspomnienia” (*recovered memories*). Dostrzeżono, że w zakresie budowy funkcjonalnej w prawdziwych wspomnieniach z dzieciństwa przeważa funkcja deskryptywna, rzadziej pojawiają się wypowiedzi o funkcji ekspresyjnej. Wyraźny był także wzrost liczby wypowiedzi o funkcji metatekstowej, to jest wtedy, kiedy opis odwołuje się do stanowiących bazę dla śladów pamięciowych świadka relacji innych osób. W odzwierciedlających rzeczywistość samodzielnych relacjach świadków dominowały struktury hierarchiczne o dużej ogólności opisów i niewielkiej ilości struktur przyczynowo-skutkowych; odwoływanie się do relacji przyczynowo-skutkowych miało charakter pośredni, gdyż dostrzeżono je tylko wtedy, gdy świadkowie przytaczali relacje innych osób, wspominających określone wydarzenia (Marten, 2001).

Znaczenie procesu formowania się zeznań. Ocena psychologicznych uwarunkowań wiarygodności zeznań wymaga uprzedniej analizy treści zeznań przez pryzmat trzech grup zmiennych istotnych dla ich formowania się. Nie sposób bowiem oceniać wyłącznie zeznań – efektu końcowego złożonego procesu ewolucji opisu zdarzeń – bez uprzedniego wglądu w te czynniki, które miały wpływ na jego ostateczny kształt. Analiza zeznań, jeżeli ma umożliwić prawidłową konfrontację informacji zawartych w zeznaniu z danymi na temat faktycznych zdarzeń z przeszłości, powinna stanowić próbę wykrycia wszystkich istotnych czynników i odтворzenia łączących je związków, tak by dotrzeć do zmiennych, którym zeznanie zawdzięcza swoją formę i treść. Należy pochylić się nad wszystkimi elementami składającymi się na obraz opisywanych przez świadka zdarzeń, wziąć pod uwagę okres ich trwania, możliwe emocjonalne zaangażowanie świadka i poziom wzbudzonego pobudzenia, udział innych osób, rolę świadka, możliwość dostrzeżenia określonych właściwości obiektów, osób i miejsc. Rozważenia wymagają również zmienne związane z osobą spostrzegającą, takie jak jej osobowość (ekstralub introwersja, neurotyzm), style radzenia sobie ze stresem, motywacja, wiek, możliwości intelektualne, zdolności językowe, wiedza, kwalifikacje, doświadczenie życiowe, zdrowie itd. Nie bez znaczenia będą także zmienne związane z samym przesłuchaniem, takie jak czas dzielący zdarzenie od składania zeznań, technika przesłuchania, zapewnienie swobody wypowiedzi, osobowość przesłuchującego, postawa świadka względem zeznania i organów ochrony prawa.

Koherencja treści i zmiennych warunkujących zawartość zeznania.

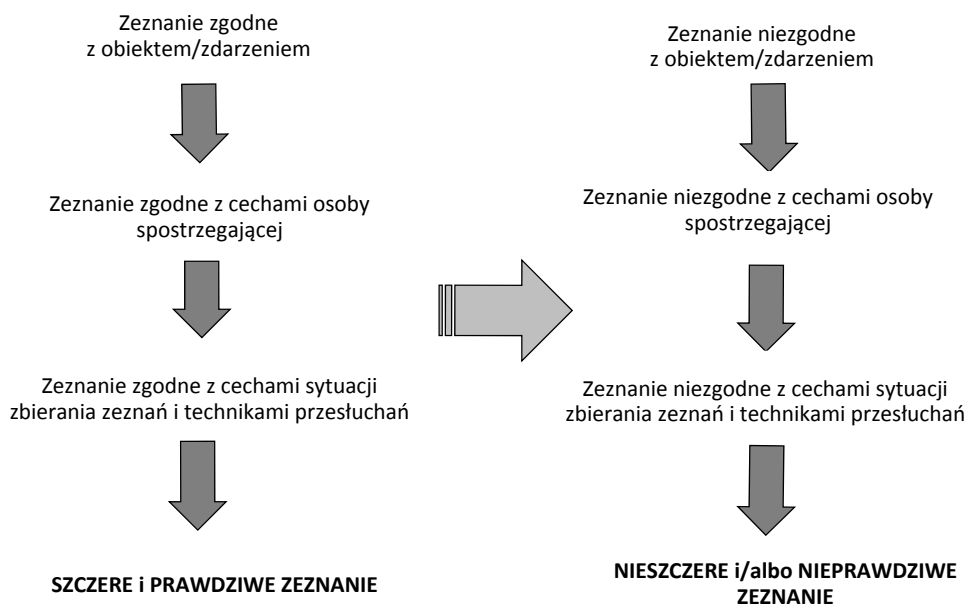
Zgodnie z założeniami twórców SVA, RM i SCAN, o wysokiej wartości dowodowej zeznania będzie świadczyło pojawienie się w jego treści tych cech i elementów, o których wspominają kryteria treściowe (np. według założeń SVA za tym, że świadek relacjonuje faktyczne, osobiste doświadczenia będzie przemawiało przytaczanie dosłownych wypowiedzi innych osób w nich uczestniczących). Zgodnie z założeniami twórców MASAM, hipotezę zakładającą wysoką wartość zeznania będzie potwierdzała zgodność jego treści i formy z wynikami analizy procesu kształtowania się zeznań; spójność między relacją świadka i zmiennymi determinującymi rezultaty zeznań będzie wskazywała na ich wysoką wartość dowodową. Trudno bowiem oczekiwać, że w zeznaniach świadka pojawią się np. fragmenty rozmów prowadzonych przez osoby trzecie, przytaczanie dialogów, jeśli w zdarzeniach uczestniczył tylko świadek albo znajdował się na tyle daleko, że nie docierały do niego wypowiedzi osób uczestniczących w zdarzeniach.

Powyższe założenie stanowi nawiązanie do jednej z nieklasycznych – koherencyjnej koncepcji prawdy, zgodnie z którą dane zdanie albo system sądów można uznać za prawdziwe wtedy i tylko wtedy, gdy są zgodne z innymi, już przyjętymi zdaniami czy zaakceptowanymi sądami (Bradley, 1916). Według F. H. Bradleya koherencja polega na wewnętrznym uporządkowaniu jej składników, tak że są wzajemnie powiązane, a złożona z nich całość niesprzeczna i wyczerpująca. Warto w tym miejscu przypomnieć, iż zgodnie z treścią art. 7 k.p.k. wyobrażenie organu orzekającego o stanie faktycznym danej sprawy opiera się na podstawie wszystkich przeprowadzonych dowodów, ocenianych swobodnie z uwzględnieniem zasad prawidłowego rozumowania oraz wskazań wiedzy i doświadczenia życiowego. Jednocześnie sprzeczności wewnętrzne zeznania albo sprzeczności z innymi zeznaniami są podstawą do odrzucenia tego fragmentu relacji świadka, który jest sprzeczny z ustaleniami opartymi na pozostałym materiale dowodowym (Ziemiński, 1997).

Godzi się również wskazać, iż oparcie zindywidualizowanej analizy treściowej na poszukiwaniu zgodności cech relacji z niepowtarzalnym układem czynników warunkującym takie, a nie inne ich ukształtowanie pozostaje w zgodzie z aktualnymi postulatami metodologicznymi i warsztatowymi psychologii sądowej. Przyjmuje się bowiem, że w praktyce sądowo-psychologicznej trzeba opisywać i wyjaśniać funkcjonowanie konkretnego człowieka tylko poprzez odwołanie się do praw ogólnych. W procesie diagnostycznym winno się ujmować i nadawać znaczenie rozpoznany elementom na tle całości, ale jednocześnie należy uwzględniać wszystkie zmienne i zachować idiograficzny charakter psychologicznej analizy zachowania (Stanik, 2001). Zdaniem autora, założenia pozostałych metod analizy treściowej (SVA, RM i SCAN) nie stwarzają dostatecznych warunków do opisu i wyjaśniania wszystkich zjawisk istotnych dla formowania się zeznań o charakterze jednorazowym i niepowtarzalnym, a co za tym idzie, uniemożliwiają dokonywanie ustaleń idiograficznych w sposób zgodny z aktual-

nie obowiązującymi w psychologii sądowej kryteriami metodologicznymi i standardami metodycznymi.

Stosownie do założeń MASAM, o wysokiej wartości dowodowej zeznania – zgodności relacji pamięciowej ze stanem faktycznym – będzie zatem świadczyła koherencja pomiędzy treścią i formą zeznania a: cechami obiektów i zdarzeń (co świadek przeżył?), cechami osoby spostrzegającej (kto jest świadkiem?) oraz warunkami przesłuchania świadka (jak został przesłuchany?). Wniosek, że relacja zawiera szczere i prawdziwe zeznanie będzie uprawdopodobniony wtedy, gdy: zeznanie świadka będzie koherentne z tym, jaki obraz obiektów i zdarzeń można stworzyć w oparciu o dane ustalone na podstawie innych dowodów; forma i treść relacji będzie koherentna z tym, jakie są cechy podmiotowe świadka; ilość i jakość informacji uzyskanych od świadka będą spójne ze techniką i taktyką zastosowanymi w trakcie przesłuchania. Wszelkie niezgodności między treścią i formą zeznań a właściwościami obiektów i zdarzeń, cechami podmiotowymi świadka i przebiegiem przesłuchania będą zwiększały prawdopodobieństwo, że prawdziwa jest hipoteza zakładająca, iż zeznania są nieuczestne lub nieprawdziwe. Reguły dokonywania diagnozy z wykorzystaniem kryteriów treściowych MASAM prezentuje rys. 1.

Rysunek 1. Procedura stosowania kryteriów treściowych MASAM

Źródło: Wojciechowski (2012), s. 111.

Ocena psychologicznych uwarunkowań wiarygodności zeznań wymaga przeprowadzenia uprzedniej analizy treści zeznań przez pryzmat trzech grup istotnych dla ich formowania się. Należy zastanowić się nad złożonością

opisywanego zdarzenia, okresem jego trwania, możliwym emocjonalnym zaangażowaniem świadka, udziałem innych osób, rolą świadka, możliwością dostrzeżenia określonych jego aspektów. Dopiero przyjęcie, że treść zeznania jest spójna ze zmiennymi istotnymi dla ich formowania się stanowi podstawę do uznania, że opis rzeczywistości zawarty w zeznaniu oparty jest na realnych, osobistych doświadczeniach świadka.

W ramach prac nad stworzeniem nowego modelu analizy treściowej dokonano przeglądu istniejących kryteriów logicznych, prawniczych i psychologicznych wykorzystywanych w praktyce do odróżniania zeznań wiarygodnych od zeznań zafałszowanych lub zakłóconych oraz zweryfikowano ich treść w toku badań z udziałem sędziów sądów powszechnych. Na tej podstawie stworzono listę 21 kryteriów treściowych, podzielonych na trzy grupy, wykorzystywanych do analizy zeznań świadków, co opisano poniżej.

I. Cechy ogólne

1) *spójność wewnętrzna* – struktura wewnętrzna zeznania, występowanie lub brak wykluczających się twierdzeń, przeczących sobie elementów relacji (wszystkie zeznania świadka analizowane łącznie), koherencja;

2) *spójność z innymi zeznaniami*: występowanie lub brak sprzeczności z zeznaniami złożonymi w toku postępowania przez innych świadków;

3) *spójność z innymi dowodami*: występowanie lub brak sprzeczności z informacjami, danymi o zdarzeniu ustalonymi na podstawie innych dowodów niż zeznanie świadków;

4) *objętość zeznania*: liczba informacji przekazanych przez świadka, szczegółów, danych, opisów; ocena tego, jak obszerna jest relacja;

5) *język opisu*: charakter języka, jakim posługuje się świadek, poziom sprawności językowej, dokładności opisu, wyjątkowość i niepowtarzalność opisu oraz sformułowań;

6) *struktura relacji*: hierarchiczna (od najważniejszych do najmniej ważnych), przyczynowo-skutkowa (coś wynika z czegoś), chronologiczna (coś następuje po czymś). Brana pod uwagę jest struktura dominująca w zeznaniu świadka, jej adekwatność (zgodność) oraz ewentualne zmiany;

7) *funkcje wypowiedzi*: opisowa, ekspresyjna, perswazyjna, nawiązanie relacji (*contact building*), metatekstowa. Brana pod uwagę dominująca funkcja wypowiedzi w zeznaniu, jej adekwatność (zgodność ze zmiennymi) oraz ewentualne zmiany.

II. Szczegóły

8) *charakter i rodzaje szczegółów*: występowanie szczegółów zbędnych, nieoczekiwanych, nadzwyczajnych, opisów niespodziewanych komplikacji, nagłych zwrotów wydarzeń, przytaczanie nietypowych dialogów;

9) *opisy interakcji*: występowanie i częstotliwość przywoływania łańcuchów przyczynowo-skutkowych: AKCJA – REAKCJA – AKCJA (trójelementowe albo dłuższe);

10) *konsekwencje*: występowanie w relacji informacji na temat domniemanych i faktycznych konsekwencji opisywanych zdarzeń. Świadomość świadka co do ich doniosłości, znaczenia i wpływu na dalsze życie. Adekwatność ocen i przewidywań świadka co do rzeczywistego wpływu na dotychczasowe i przyszłe życie;

11) *osadzenie kontekstualne i powiązania zewnętrzne*: występowanie w zeznaniu oraz adekwatność informacji na temat kontekstu, w jakim doszło do wydarzeń – powiązanie z sytuacją życiową świadka, okresem, innymi zdarzeniami mającymi miejsce w opisywanym czasie dotyczącymi świadka, jak też wskazywanie relacji między opisywanymi przez świadka zdarzeniami a innymi, zewnętrznymi wydarzeniami dotyczącymi innych osób;

12) *dane sensoryczne*: obecność w zeznaniu oraz adekwatność proporcji między danymi zmysłowymi (wzrokowe – słuchowe – węchowe – smakowe – czuciowe);

13) *źródło relacji*: opieranie relacji pamięciowych na danych pochodzących z jednego lub kilku receptorów bądź analizatorów. Odwoływanie się w relacji do danych pochodzących z jednego źródła albo łączenie bodźców o różnym charakterze;

14) *opisy stanów wewnętrznych* (emocje i/albo myśli): występowanie w zeznaniu emocji i/albo myśli, charakter myśli i/albo emocji, stopień ich natężenia;

15) *opisy związków*: świadek dokładnie opisuje i wyjaśnia albo unika i pomija opisy zależności, związków łączących go ze zdarzeniami, osobami uczestniczącymi w zdarzeniu, ich przebiegiem, skutkami, przyczynami itd.

III. Zeznawanie

16) *gotowość do zeznawania*: postawa świadka względem przesłuchania, gotowość do opisywania, przypominania, relacjonowania wątków głównych oraz wątków pobocznych, elementów składających się na istotę opisywanych treści i towarzyszących. Analiza zmian nastawienia świadka do zeznania;

17) *gotowość do wyszukiwania, identyfikowania, selekcji i reprodukcji śladów pamięciowych*: stopień gotowości, chęci świadka do wyszukiwania w zasobach pamięciowych treści niezbędnych do udzielenia odpowiedzi na pytania, stopień gotowości oraz zdolność do identyfikacji i selekcji śladów pamięciowych oraz gotowość do reprodukcji (przekazania w trakcie przesłuchania) śladów pamięciowych;

18) *stopień pewności*: rodzaj i nasilenie wewnętrznych wątpliwości odnośnie relacji (co do istnienia, prawidłowej selekcji, właściwej identyfikacji, prawidłowej reprodukcji śladów pamięciowych). Reakcja na pytania o stopień pewności, gotowość do zmiany treści odpowiedzi jako reakcja na wątpliwości ze strony przesłuchującego;

19) *uzupełnienia*: gotowość do uzupełniania zeznań w odpowiedzi na pytania szczegółowe albo konsekwentna odmowa doprecyzowania odpowiedzi, wyszukania i zrelacjonowania dodatkowych aspektów zdarzenia („Nie wiem... Nie pamiętam, nie chcę się pomylić...” albo: „Nie wiem... Ale mogło być tak, że...”);

20) *ubytki pamięciowe*: występowanie i charakter ubytków pamięciowych. Sfery opisu ulegające zatarciu i modyfikowane przez świadka w związku z zapominaniem. Świadomość świadka odnośnie zapominania i gotowość do uzasadniania ubytków procesami niezależnymi od woli świadka (zapominaniem);

21) *poszukiwanie akceptacji*: występowanie lub brak wypowiedzi świadczących o tym, że świadek ma potrzebę akceptacji ze strony przesłuchującego, oczekuje zrozumienia, przyjęcia przekazywanych treści, współczucia, wsparcia ze strony przesłuchującego.

Należy przy tym pamiętać, że przeprowadzając analizę treściową przy użyciu MASAM, nie poszukuje się obecności określonego elementu w zeznaniu, lecz przez pryzmat przedstawionych kryteriów treściowych ocenia się zgodność zeznania z charakterystyką indywidualnego procesu ich formowania. Biegły analizuje treść zeznania, poszukuje odpowiedzi na pytanie: co można w zeznaniu odnaleźć? Następnie przeprowadza psychologiczną analizę zmiennych istotnych dla formowania się zeznań i poszukuje odpowiedzi na pytanie: co w zeznaniu powinno się znaleźć? Ustalenie, że zachodzi zgodność między tym, co w zeznaniu się znajduje, a tym, czego można oczekiwać przy uwzględnieniu charakteru zdarzeń rejestrowanych przez świadka, jego cech psychofizycznych oraz właściwości przesłuchania stanowi podstawę do uznania, że świadek opisuje to, co faktycznie przeżył.

5. WYNIKI BADAŃ NAD UŻYTECZNOŚCIĄ METOD ANALIZY TREŚCIOWEJ

Grupa 43 sędziów kompetentnych – studentów IV i V roku psychologii, przeszkolonych z zakresu metod analizy treściowej, przeprowadziła łącznie 1217 analiz treściowych z zastosowaniem czterech technik analizy: Statement Validity Assessment, Reality Monitoring, Scientific Content Analysis oraz Modelu Wielozmiennowej Analizy Zeznań Świadców Dorosłych. Do udziału w projekcie badawczym w charakterze sędziów kompetentnych przeprowadzających analizę treściową zaproszono studentów Uniwersytetu Śląskiego, IV i V roku studiów stacjonarnych i niestacjonarnych na kierunku psychologia, przede wszystkim ze specjalizacji kliniczno-sądowej, ale także z pozostałych specjalizacji. Udział w projekcie badawczym był dla sędziów kompetentnych dobrowolny, wolny od opłat i od wynagrodzenia, nie skutkowałam ani poprawą oceny, ani uzyskaniem jakiegokolwiek zaliczenia. Sędziowie kompetentni bez żadnych konsekwencji mogli zrezygnować z udziału w projekcie na każdym jego etapie.

Szkolenie obejmowało łącznie 32 godziny zajęć i obejmowało osiem bloków tematycznych, stanowiło połączenie wykładów, ćwiczeń i zajęć laboratoryjnych. Pierwsze spotkanie poświęcono omówieniu problematyki i celu badań, organizacji projektu oraz roli sędziów kompetentnych. W ramach zajęć bloku B omówiono problematykę psychologicznej oceny wiarygodności zeznań świadków, w tym wyjaśniono znaczenie takich pojęć, jak kłamstwo, wiarygodność, prawdziwość, fałszywość, szczerłość, nieszczerłość, przedstawiono aktualny stan wiedzy i wyniki współczesnych badań nad metodami oceny wartości dowodowej zeznań. W trakcie zajęć poświęconych poszczególnym metodom analizy treściowej w pierwszej części prezentowano założenia teoretyczne poszczególnych metod oraz przegląd dotychczasowych badań nad ich zastosowaniem do analizy treści zeznań świadków dorosłych. Następnie przeprowadzano wspólne analizy zeznań pochodzących z akt sądowych lub eksperymentalnych (niewykorzystywanych już na późniejszych etapach badań) oraz dyskutowano i omawiano zarówno znaczenie poszczególnych kryteriów treściowych, jak i zasad stosowania kolejnych technik analizy. Sędziowie kompetentni otrzymywali na bieżąco materiały szkoleniowe obejmujące najważniejsze treści omawiane w trakcie szkolenia. Dwa ostatnie bloki obejmowały dalsze ćwiczenia z analizy treściowej przy użyciu poszczególnych metod oraz miały na celu zaznajomienie sędziów kompetentnych z arkuszami zeznań i arkuszami do analizy treściowej stosowanymi w części badawczej. Ukończenie szkolenia obejmującego wszystkie bloki tematyczne było warunkiem dopuszczenia do udziału w dalszych etapach projektu badawczego – analizie zeznań.

Po zakończeniu szkoleń sędziowie kompetentni deklarowali liczbę analiz treściowych, jaką gotowi są przeprowadzić, przy czym zawierała się ona w przedziale od 20 do 60. Następnie sukcesywnie przygotowywano indywidualne zestawy zeznań do analizy dla każdego z sędziów, obejmujące jednorazowo od pięciu do dziesięciu zeznań i określano, jaką metodą zeznanie ma być przeanalizowane. Zeznania aktowe były analizowane łącznie przez ośmiu sędziów kompetentnych, to znaczy przez dwie osoby niezależnie przeprowadzające analizę, z zastosowaniem czterech różnych metod (2 osoby \times 4 metody analizy = 8). Do zakończenia analiz zeznań sędziowie kompetentni nie byli informowani o poprawności albo wadliwości oceny ich wartości dowodowej.

Analizą objęto prawdziwe i fałszywe zeznania pochodzące z akt postępowań sądowych. Zeznania były składane w sprawach o przestępstwa: z art. 148 k.k. (zabójstwo); art. 156 k.k. i 157 k.k. (spowodowanie uszczerbku na zdrowiu i naruszenie czynności organizmu), art. 158 k.k. (udział w bójce); art. 173 k.k. (spowodowanie katastrofy komunikacyjnej); art. 177 k.k. (nieumyślne spowodowanie wypadku w ruchu lądowym); art. 179 k.k. (dopuszczenie do ruchu pojazdu w złym stanie technicznym lub kierowcy znajdującego się w stanie nietrzeźwości lub nieposiadającego wymaganych uprawnień); art. 190 k.k. (groźby karalne); art. 193 k.k. (naruszenie miru domowego); art. 222 k.k. (naruszenie nietykalności

funkcjonariusza publicznego); art. 224 k.k. (wymuszenie na funkcjonariuszu publicznym); art. 226 k.k. (znieważenie funkcjonariusza publicznego); art. 270 k.k. (fałszerstwo dokumentu); art. 275 k.k. (pośłużenie się lub kradzież dokumentu); art. 276 k.k. (zniszczenie, ukrycie dokumentu); art. 278 k.k. (kradzież); art. 279 k.k. (kradzież z włamaniem); art. 280 k.k. (rozbój); art. 286 k.k. (oszustwo); art. 297 k.k. (oszustwo kredytowe); art. 300 k.k. (działanie na szkodę wierzycieli); art. 310 k.k. (fałszowanie pieniędzy lub papierów wartościowych). Ponadto, zarzuty obejmowały przestępstwa skodyfikowane w ustawie z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii (Dz. U. 2005, nr 179, poz. 1485), w tym: w art. 53 ustawy (wytwarzanie środków odurzających); art. 54 ustawy (posiadanie narzędzi niezbędnych do wytwarzania środków odurzających); art. 59 ustawy (udzielenie substancji psychoaktywnej); art. 61 ustawy (obrót prekursorami); art. 62 ustawy (posiadanie substancji psychoaktywnej).

Spśród akt udostępnionych przez sądy dokonywano wyboru spraw zakończonych prawomocnymi wyrokami (od których nie przysługują już zwykle środki zaskarżenia), a składane w toku postępowania zeznania były przedmiotem oceny przez sądy obu instancji i stanowiły podstawę do dokonania ustaleń faktycznych sprawy. Do uznania, że zeznanie świadka było prawdziwe, tj. odzwierciedlało faktyczny przebieg zdarzeń, niezbędne było ustalenie, że sądy obu instancji uznały zeznania świadka za wiarygodne, a przedstawiony przez niego opis zdarzeń i obiektów był potwierdzony innymi dowodami – oględzinami miejsca lub osób, zeznaniami innych świadków, opiniami biegłych sądowych lub dowodami rzeczowymi. Zeznania fałszywe pochodziły z akt postępowań prowadzonych o przestępstwo z art. 233 k.k. (składanie fałszywych zeznań), w których uzyskano przyznanie podejrzanego do winy – potwierdzenie, iż złożone zeznania były fałszowane, a okoliczności wcześniej zafalszowane przez świadka zostały potwierdzone w jego wyjaśnieniach. Dodatkowo, za przyjęciem, iż relacja świadka była zafalszowana, przemawiał fakt wydania w postępowaniu, w którym świadek złożył fałszywe zeznania, na podstawie innych zgromadzonych dowodów wyroku potwierdzającego, że relacja świadka była świadomie, intencjonalnie fałszowana, a obraz obiektów i zdarzeń był spójny z jego późniejszymi wyjaśnieniami.

Łącznie uzyskano 614 analiz treściowych. Analizie treściowej poddano zeznania kobiet w 270 przypadkach (43,97%) i mężczyzn w 344 przypadkach (56,03%), w wieku od 17 do 74 lat, przy czym średni wiek świadka wynosił 36 lat i 6 miesięcy ($sd = 15,1487$). Treści zeznań zawierały opis bezpośrednich obserwacji świadków w 80,46% przypadków (świadek *de visu*), 18,40% zeznań pochodziło od świadków opierających swoje relacje na zasłyszanych informacjach (świadek *de auditu*), pozostali świadkowie składali zeznania dotyczące okoliczności towarzyszących zdarzeniom, pobocznych (1,14%). Blisko połowa relacji poddawanych analizie treściowej pochodziła od świadków, którzy byli pokrzywdzonymi przestępstwem (45,93%). Zdecydowana większość zeznań była spójna i kon-

sekwentna, jedynie w przypadku 18,24% zeznań poddawanych analizie w treści pojawiały się istotne zmiany.

Na treść wszystkich zeznań składanych przez świadka w toku całego postępowania, w trakcie jednego do siedmiu przesłuchań ($M = 2,51$, $sd = 1,19$) składała się liczba od 141 do 3146 słów ($M = 1\,072,41$, $sd = 787,89$). Warto dodać, iż objętość zeznań prawdziwych była mniejsza, niż objętość zeznań fałszywych. Stwierdzono istotne statystycznie różnice między objętością zeznań prawdziwych a ilością słów użytych przez świadków fałszujących zeznanie ($F(1,612) = 50,6493$; $p < 0,001$), ale tylko 8,64% wariancji objętości zeznań można wyjaśnić wartością dowodową zeznania ($\eta^2 = 0,08643$).

Tabela 1. Porównanie wskaźników poprawnej klasyfikacji zeznań aktowych

Wskaźnik	Podstawa wnioskowania					
	analiza treściowa	SVA	RM	SCAN	MA-SAM	samodzielne oceny sędziów
Procent ogólny prawidłowych klasyfikacji	69,22	65,41	55,41	67,33	89,86	84,53
Ogólny wskaźnik wiarygodności	2,25	1,89	1,24	2,06	8,86	5,46
Procent prawidłowych klasyfikacji (prawdziwe)	72,00	65,67	54,61	71,43	96,87	89,96
Wskaźnik wiarygodności (prawdziwe)	2,57	1,91	1,20	2,50	30,95	8,96
Procent prawidłowych klasyfikacji (fałszywe)	54,17	64,00	59,25	45,83	45,00	55,21
Wskaźnik wiarygodności (fałszywe)	1,18	1,78	1,45	0,85	0,82	1,21
Poziom błąd I rodzaju (%)	7,17	5,66	7,01	8,67	7,86	7,00
Poziom błąd II rodzaju (%)	23,62	28,93	37,58	24,00	2,86	8,47
Prawd. warunkowe dla prawdziwych (%)	89,45	90,72	86,58	87,38	91,85	91,55
Prawd. warunkowe dla fałszywych (%)	26,40	25,81	19,86	23,40	69,23	50,47

Źródło: Wojciechowski (2012), s. 190.

Przeprowadzone badania dowiodły, że zastosowanie analizy treściowej sprzyja uzyskaniu większej liczby poprawnych identyfikacji zeznań aktowych, niż ocena wartości dowodowej zeznania dokonana samodzielnie przez sędziego kompetentnego. Metodą, która charakteryzuje się najwyższym poziomem poprawnych identyfikacji jest Model Wielozmiennowej Analizy Zeznań Świadców Dorosłych (MASAM), który pozwala na prawidłową klasyfikację w niemal 90% przypadków i cechuje się wskaźnikiem wiarygodności wynoszącym 8,86.

Za pomocą MASAM możliwe jest dokonanie prawidłowej klasyfikacji zeznań prawdziwych w 96,87% przypadków.

Dla lepszego zobrazowania różnic pomiędzy analizą treściową i jej poszczególnymi technikami (SVA, RM, SCAN i MASAM) oraz sądami wydawanymi samodzielnie przez sędziów kompetentnych przy ocenie wartości dowodowej zeznań aktowych, uzyskane w dotychczasowych analizach wyników wskaźniki można przedstawić w formie tabeli zbiorczej.

Zgromadzone w tab. 1 dane pozwalają na sformułowanie wniosku ogólnego, że zastosowanie analizy treściowej będzie prowadziło do większej liczby poprawnych identyfikacji zeznań aktowych niż ocena wartości dowodowej zeznania dokonana samodzielnie przez sędziego kompetentnego. Trzeba przy tym zauważyć, że prawidłowych klasyfikacji zeznań prawdziwych z pomocą MASAM dokonano w 96,87% przypadków, a współczynnik wiarygodności dla zeznań prawdziwych wynosi aż 30,95. MASAM odznacza się także czterokrotnie niższym poziomem błędów II rodzaju (błędna eliminacja zeznań prawdziwych), niż oceny formułowane przez sędziów kompetentnych samodzielnie.

Nie sposób nie dostrzec, iż przy ocenie zeznań fałszywych dla MASAM procent prawidłowych klasyfikacji jest najniższy, a wyraźną przewagę przy ocenie zeznań nieszczerych daje sędziom kompetentnym zastosowanie Statement Validity Assessment. Analiza treściowa zeznań fałszywych z zastosowaniem kryteriów treściowych SVA odznacza się najwyższym współczynnikiem wiarygodności (1,78) i prowadzi do popełnienia najmniejszej liczby błędów I rodzaju (5,66%), polegających na mylnym uznaniu zeznań fałszywych za posiadające wartość dowodową.

Prawdopodobieństwo warunkowe dla zeznań prawdziwych ocenianych z zastosowaniem MASAM jest jednak najwyższe (91,85%), niemal równe z prawdopodobieństwem warunkowym zeznań wiarygodnych przy samodzielnych ocenach sędziów kompetentnych (91,55%). W odniesieniu do zeznań fałszywych także można dostrzec wyraźną przewagę prawdopodobieństwa warunkowego analizy treściowej z zastosowaniem MASAM (69,23%), i to zarówno nad samodzielnymi ocenami sędziów kompetentnych (50,47%), jak i pozostałymi metodami analizy treściowej (najwyżej SVA – 25,81%).

Analiza wybranych właściwości psychometrycznych metod analizy treściowej prowadzi jednak do wniosku, że niemal wszystkie składające się na poszczególne metody analizy kryteria treściowe, każdej z technik, są dobrymi predyktorami rzeczywistej wartości dowodowej zeznania, lecz nie zawsze możliwości diagnostyczne danej techniki wspomagającej ocenę zeznania są w pełni wykorzystywane przez sędziów kompetentnych. Kryteria treściowe każdej z technik wykorzystanej w badaniach pozwalają na prawidłową identyfikację kategorii, do jakiej zeznanie powinno być zaliczone. Jednakże przy formułowaniu w oparciu o wyniki analizy treściowej wniosków dotyczących wartości dowodowej zeznania, sędziowie kompetentni opierali się przede wszystkim na kryteriach treś-

ciowych, które charakteryzują się niską wartością diagnostyczną i predykcyjną. Oznacza to, iż błędy popełniane przez sędziów kompetentnych przy ocenie wartości dowodowej zeznań nie były spowodowane nieprzystawalnością, nieprzydatnością technik analizy treściowej do oceny wartości dowodowej zeznania, tylko nieprawidłowym, nieefektywnym wykorzystaniem tych metod.

Zgromadzone dane, w szczególności wyselekcjonowane na drodze analiz statystycznych predyktory rzeczywistej wartości dowodowej zeznań dla poszczególnych technik analizy, pozwalają na stworzenie charakterystyki zeznań świadomie fałszowanych. O tym, że zeznanie jest świadomie fałszowane mogą świadczyć następującego jego cechy:

1) świadek nie podaje informacji, unika opisu relacji społecznych łączących go z innymi osobami występującymi w zeznaniu (żona, sąsiad, szwagier itd.), pomija poszczególne fragmenty zdarzeń, przeskakuje między wątkami historii, pomija istotne elementy (powstają przerwy, dziury, przeskoki w ciągach zdarzeń), unika wypowiedzi autokrytycznych, ukrywa informacje, które mogłyby przedstawiać go w niekorzystnym świetle (podważać zaufanie do jego osoby);

2) ilość słów użytych przez świadka i czas poświęcony na opisanie poszczególnych aspektów zdarzeń są nieproporcjonalne do okresu ich trwania, a ponadto relacja świadka koncentruje się przede wszystkim na tym, co działo się przed i po zdarzeniach stanowiących przedmiot głównego zainteresowania przesłuchującego, przy jednoczesnym znaczącym ograniczeniu opisu istoty sprawy;

3) zeznanie nie zawiera zaimków („moje”, „nasze”, „my” itp.) i sformułowań określających charakter związków łączących świadka z opisywanymi obiektami oraz zdarzeniami, a opis formułowany jest w drugiej lub trzeciej osobie liczby mnogiej, w czasie teraźniejszym lub przyszłym, a nie w pierwszej osobie w czasie przeszłym;

4) w zeznaniu pojawiają się sprzeczności wewnętrzne, wykluczające się twierdzenia, przeczące sobie elementy i nie sposób jest wyjaśnić braku koherencji relacji, nawet przy uwzględnieniu charakterystyki zdarzeń opisywanych przez świadka (np. bardzo złożone, intensywne, skomplikowane, silnie stymulujące, nieuporządkowane zdarzenia);

5) relacja świadka jest uporządkowana, zeznanie sprawia wrażenie wcześniej ułożonego, przemyślanego, ale jednocześnie jest mętne, niejasne, ma niską wartość informacyjną, opisy są niewyraźne, nie jest możliwe odtworzenie, zrekonstruowanie wydarzeń opisywanych, brakuje albo jest opisana tylko powierzchownie sekwencja zdarzeń, wspomnienia świadka wydają się blade, niewyraźne;

6) funkcje wypowiedzi (opisowa, ekspresyjna, perswazyjna, służąca nawiązaniu relacji z przesłuchującym czy metatekstowa) są nieprzystające do cech świadka, odegranej przez niego w zdarzeniach roli, znaczenia zdarzeń dla jego osoby (np. możemy oczekiwać, że bierny uczestnik zdarzeń, obserwator, powinien koncentrować się na ich opisie, a tymczasem koncentruje się np. głównie na przekonywaniu przesłuchującego o prawdziwości swoich zeznań);

7) brakuje precyzyjnego określenia czasu, kiedy doszło do zdarzeń i opisów miejsc, otoczenia czy środowiska, w którym się rozgrywały; świadek nie wyjaśnia, jaką odegrał w nich rolę albo przypisuje sobie wyłącznie pozycję obserwatora;

8) pomimo tego, że jest o to pytany, świadek nie opisuje faktycznych czy domniemanych konsekwencji zdarzeń, jego wypowiedzi świadczą o braku świadomości co do ich znaczenia albo wpływu na życie, bądź też oceny te są nieadekwatne (np. przypisywanie zdarzeniom i ich skutkom nadmiernego znaczenia, rozszerzanie wpływu na niezwiązane ze sprawą sfery życia);

9) liczba informacji przekazanych przez świadka, szczegółów i detali jest niedostateczna albo nadmierna przy uwzględnieniu tego, jakie obiekty i zdarzenia świadek opisuje, w jaki sposób został przesłuchany oraz jakie są jego cechy indywidualne;

10) język użyty przez świadka, dokładność, wyjątkowość i niepowtarzalność opisu oraz użytych przez świadka sformułowań nie przystają do jego cech indywidualnych (np. poziomu rozwoju, sprawności intelektualnej, wykształcenia), charakteru opisywanych obiektów i zdarzeń oraz przebiegu i atmosfery przesłuchania;

11) w relacji nie występują niepotrzebne (zbędne) szczegóły, świadek nie poprawia także własnego zeznania, nie dokonuje spontanicznych korekt swoich wypowiedzi;

12) świadek jest niepewny udzielanych odpowiedzi, nie potrafi także jednoznacznie określić, czy jest w stanie przypomnieć sobie określone zdarzenia, albo nie podaje informacji mimo że sobie przypomina, co się stało;

13) w trakcie zeznawania świadek nie doświadcza emocji, które towarzyszyły mu w czasie opisywanych zdarzeń i nie opisuje stanów wewnętrznych doświadczanych w ich trakcie, jak i przy okazji składania zeznań;

14) zachowanie i wypowiedzi świadka w trakcie składania zeznań nie zdradzają najważniejszych cech jego osobowości; przesłuchujący w oparciu o interakcję ze świadkiem nie może stworzyć obrazu osobowości, opisu najważniejszych, specyficznych dla jego osoby cech;

15) świadek przyjmuje negatywną postawę względem przesłuchania i przesłuchującego, nie przejawia gotowości do zeznawania, w tym przypominania oraz opisywania wątków głównych i pobocznych, elementów składających się na istotę opisywanych zdarzeń, a postawy tej nie można wyjaśnić specyfiką doświadczeń świadka (np. traumatycznym charakterem opisywanych przeżyć);

16) świadek niechętnie wyszukuje w zasobach pamięciowych treści niezbędne do udzielenia odpowiedzi na pytania, nie wyraża gotowości do identyfikacji i selekcji informacji odnajdywanych w zasobach pamięciowych albo dokonuje nadmiernej selekcji i nie reprodukuje wspomnień, a jednocześnie ów brak gotowości pamięciowej nie może być wyjaśniony szczególnym charakterem doświadczeń (właściwościami obiektów i zdarzeń), cechami indywidual-

nymi świadka, czy też atmosferą przesłuchania i wykorzystanymi technikami uzyskiwania zeznań;

17) ubytki pamięciowe, zatarte wspomnienia albo zniekształcenia zasobów pamięciowych nie przystają do charakteru zdarzeń i cech świadka (np. jego poziomu sprawności intelektualnej czy roli odegranej w zdarzeniach), albo świadek w sposób budzący wątpliwości przesłuchującego wyjaśnia ich przyczyny.

6. PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Przyjęcie w połowie XX w. paradygmatu, iż w centrum zainteresowania psychologów powinna znajdować się treść zeznania (co świadek powiedział?), a nie to, jakimi przymiotami osobistymi się cechuje, umożliwiło powstanie nowej grupy technik służących do oceny psychologicznych uwarunkowań wiarygodności, koncentrujących się na analizie treści. Szczególne zainteresowanie wśród badaczy i praktyków wzbudziły Statement Validity Assessment stworzona przez Stellerę i Koehnkena, Reality Monitoring zaproponowana przez Johnson i Raye oraz Scientific Content Analysis opracowana przez Sapira. Niestety, z przeprowadzonych w ostatnich latach badań wynika, iż narzędzia te nie mogą być wykorzystywane w toku postępowania sądowego, albowiem charakteryzują się zbyt niską trafnością diagnostyczną. Zastrzeżenia budzi też brak jednoznacznych reguł analizy i oceniania, znaczne rozbieżności między diagnozami dokonanymi przez różnych ekspertów oraz niedookreślony obszar zmiennych zakłócających.

Rewizja dotychczasowych wyników badań oraz dostępnej literatury skłoniła badaczy z Zakładu Psychologii Klinicznej i Sądowej do podjęcia próby skonstruowania nowej techniki analizy treściowej. Nową metodę – MASAM – oparto na modelu rezultatów zeznań świadków Jana M. Stanika, zakładającym wpływ trzech podstawowych grup zmiennych na uzyskiwane od świadka i utrwalone w postaci protokołu ślady pamięciowe. Ustalono także odmienną procedurę dokonywania oceny psychologicznych uwarunkowań wiarygodności.

Wyniki przeprowadzonych badań skłaniają do uznania, iż analiza zeznań świadków z zastosowaniem kryteriów treściowych może stać się niezastąpionym narzędziem wspierającym nie tylko psychologiczną, lecz także prawniczą ocenę psychologicznych uwarunkowań wiarygodności zeznań świadków. Prawidłowa identyfikacja wartości dowodowej zeznania jest możliwa w oparciu o wskazania technik analizy treściowej, ale to, czy oceniający zeznanie trafnie rozpozna jego wartość, czy popełni błąd diagnostyczny, w znacznej mierze będzie zależało od tego, w jaki sposób będzie się posługiwał tymi narzędziami.

Zaprezentowane wyniki badań niewątpliwie stanowią istotny wkład w zasób dotychczasowej wiedzy na temat mechanizmów treściowej analizy zeznań świadków,

będą też stanowiły punkt wyjścia do dalszych poszukiwań badawczych. Za w pełni uzasadnione uznać należy podjęcie prób zmierzających do połączenia technik analizy treściowej z technikami uzyskiwania zeznań (przesłuchania) oraz utrwalania treści wypowiedzi świadków (nagrania audiowizualne, nagrania audio, transkrypcje), a także weryfikacji przydatności tej metody w analizie wyjaśnień podejrzanych. Na dalszą, pogłębioną analizę zasługuje również charakterystyka tych zeznań, które sprawiały przy analizie treściowej największe trudności diagnostyczne.

BIBLIOGRAFIA

- Adams S. H. (1996). Statement analysis: What do suspects' words really reveal?, *FBI Law Enforcement Bulletin*, 10, 12–20.
- Akehurst L., Bull R., Vrij A., Koehnken G. (2004). The effects of training professional groups and lay persons to use Criteria-Based Content Analysis to detect deception. *Applied Cognitive Psychology*, 18, 877–891.
- Akehurst L., Koehnken G., Hoefler E. (2001). Content credibility of accounts derived from live and video presentations. *Legal and Criminological Psychology*, 6, 65–83.
- Bradley F. H. (1916). *Essays on truth and reality*. London: Oxford University Press.
- Ciosek M. (2001). *Psychologia sądowa i penitencjarna*. Warszawa: Wydawnictwa Prawnicze PWN.
- Dando C. J., Bull R. (2009). *SCAN: a tool for detecting deception in transcripts of information gathering interviews employing the strategic use of information*. Niepublikowany referat na 19th Conference of the European Association of Psychology and Law, Sorrento, Włochy, 2–5 września 2009 r.
- Doda Z., Gaberle A. (1995). *Dowody w procesie karnym*. Warszawa: Dom Wydawniczy ABC.
- Emman L. J., Bethlem T., Teernstra M., Flemings I., Vervaeke G. (2009). *Interrater reliability in using SCAN criteria*. Niepublikowany referat na 19th Conference of the European Association of Psychology and Law, Sorrento, 2–5 września 2009 r.
- Gabbert F. (2008). Conformity in eyewitness reports. [W:] B. L. Cutler (red.), *Encyclopedia of Psychology and Law* (vol. 1–2, s. 147–148). Los Angeles–London–New Delhi–Singapore: Sage Publications.
- Granhag P. A., Stroemwall L. A. (1999). Repeated interrogations: Stretching the deception detection paradigm. *Expert Evidence: The International Journal of Behavioral Sciences in Legal Contexts*, 7, 163–174.
- Granhag P. A., Stroemwall L. A. (2001). Deception detection: Interrogators' and observers' decoding of consecutive statements. *Journal of Psychology*, 135, 603–620.
- Granhag P. A., Stroemwall L. A. (2002). Repeated interrogations: Verbal and non-verbal cues to deception. *Applied Cognitive Psychology*, 16, 243–257.
- Granhag P. A., Stroemwall L. A. (2004). *The detection of deception in forensic contexts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Granhag P. A., Stroemwall L. A., Landtroem S. (2006). Children recalling an event repeatedly: Effects on RM and CBCA scores. *Legal and Criminological Psychology*, 11, 81–98.
- Granhag P. A., Memon A., Roos E., Hjelmsaeter (2010). Social influence on eyewitness memory. [W:] P. A. Granhag (red.), *Forensic psychology in context. Nordic and international approaches*. Portland: Willan Publishing.

- Hines A., Colwell K., Hiscock-Anisman Ch., Garrett E., Ansarra R., Montalvo L. (2010). Impression management strategies of deceivers and honest reporters in an investigative interview. *The European Journal of Psychology Applied to Legal Context*, 2 (1), 73–90.
- Johnson M. K. (1988). Reality monitoring: An experimental phenomenological approach. *Journal of Experimental Psychology: General*, 117, 390–394.
- Johnson M. K., Kahan T. L., Raye C. L. (1984). Dreams and Reality Monitoring. *Journal of Experimental Psychology: General*, 113, 329–344.
- Johnson M. K., Raye C. L. (1981). Reality Monitoring. *Psychological Review*, 88, 67–85.
- Knieps M., Granhag P. A. (2010). *Detecting false intent*. Niepublikowany referat na 20th Conference of the European Association of Psychology and Law, Gotheburg, 15–19 czerwca 2010 r.
- Koehnken G. (2004). Statement Validity Analysis and the “detection of truth”. [W:] P. A. Granhag, L. A. Stroemwall (red.), *The detection of deception in forensic contexts* (s. 41–63). Cambridge: Cambridge University Press.
- Koehnken G., Schimossek E., Aschermann E., Hofer E. (1995). The cognitive interview and the assessment of the credibility of adult’s statements. *Journal of Applied Psychology*, 80, 671–684.
- Lindsay R. C. L., Brigham J. C., Brimacombe C. A. E., Wells G. L. (2002). Eyewitness research. [W:] J. R. P. Ogloff (red.), *Taking Psychology and Law into Twenty-First Century* (s. 200–223). New York–Boston–Dordrecht–London–Moscow: Kluwer Academic Publishers.
- Loftus E. F. (1996). *Eyewitness testimony*, Cambridge: Harvard University Press.
- Maciejski M. (2009). *Psychologiczna analiza sposobów przesłuchania świadków i reguł oceny ich zeznań w praktyce sędziowskiej a stopień przypisywanej im wiarygodności*. Niepublikowana rozprawa doktorska. Katowice: Uniwersytet Śląski w Katowicach.
- Marten Z. (1985). *Strategie i struktury zeznań świadków kłamiących*. Niepublikowana rozprawa doktorska. Katowice: Uniwersytet Śląski w Katowicach.
- Marten Z. (2001). Psychologiczna i dowodowa wartość zeznań dotyczących wspomnień z dzieciństwa. [W:] J. M. Stanik, Z. Majchrzyk (red.), *Psychologiczne i psychiatryczne opiniodawstwo sądowe w ramach nowych uregulowań prawnych* (s. 116–125). Katowice: Anima.
- Memon A., Vrij A., Bull R. (2003a). *Psychology and law: truthfulness, accuracy and credibility*, 2nd ed. Chichester: John Wiley and Sons.
- Memon A., Vrij A., Bull R. (2003b). *Prawo i psychologia: wiarygodność zeznań i materiału dowodowego*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Paprzycki L. K. (2011). Problematyka psychiatryczna i psychologiczna w prawie i postępowaniu karnym. Granice kompetencji biegłych i organów procesowych. *Chowanna*, 2 (37), 99–130.
- Pastwa-Wojciechowska B. (2001). Sposób spostrzegania zdarzenia przestępczego i jego sprawy przez świadków. [W:] J. M. Stanik, Z. Majchrzyk (red.), *Psychologiczne i psychiatryczne opiniodawstwo sądowe w ramach nowych uregulowań prawnych* (s. 137–162). Katowice: Anima.
- Polczyk R. (2007). *Mechanizm efektu dezinformacji w kontekście zeznań świadka naocznego*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Porter S., Peace K. A., Emmett K. A. (2007). You protest too much, methinks: Investigating the features of truthful and fabricated reports of traumatic experiences. *Canadian Journal of Behavioral Science*, 39 (2), 79–91.
- Roszkowska A. (2002). Osobowościowe i sytuacyjne wyznaczniki podatności na sugestię. [W:] J. M. Stanik (red.), *Psychologia. Badania i aplikacje. Z zagadnień psychologii sądowej (wybrane studia empiryczne)* (s. 183–207). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Santilla P., Roppola H., Runtii M., Niemi P. (2000). Assessment of child witness statements using Criteria-Based Content Analysis (CBCA): The effects of age, verbal ability, and interviewer’s emotional style. *Psychology, Crime and Law*, 6, 159–179.
- Sapir A. (2000). *The LSI course on scientific content analysis (SCAN)*. Phoenix: Laboratory for Scientific Interrogation.

- Sporer S. L., Sharman S. J. (2006). Should I believe this? Reality monitoring of accounts of self-experienced and invented recent and distant autobiographical events. *Applied Cognitive Psychology*, 20, 837–854.
- Stanik J. M. (1985). Badania nad psychologicznymi uwarunkowaniami wiarygodności zeznań świadków. [W:] S. Waltoś (red.), *Świadek w procesie sądowym* (s. 323–420). Warszawa: Wydawnictwa Prawnicze.
- Stanik J. M. (1986). Psychologiczna problematyka zeznań świadków. [W:] M. J. Lubelski, J. M. Stanik, L. Tyszkiewicz (red.), *Wybrane zagadnienia psychologii dla prawników* (s. 170–234). Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Stanik J. M. (1995). Węzłowe problemy etyczno-zawodowe biegłego sądowego psychologa. [W:] J. M. Stanik, Z. Majchrzyk (red.), *Etyczno-zawodowe problemy biegłego psychologa i psychiatry w praktyce sądowej* (s. 14–36). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Stanik J. M. (2000). Teoretyczne i metodologiczne przesłanki opiniodawstwa psychologicznego w procesie sądowym. *Postępy Psychiatrii i Neurologii*, 9, supl. 4 (12), 69–80.
- Stanik J. M. (2001). Przesłuchanie poznawcze (*cognitive interview*): założenia, procedura, wyniki. [W:] J. M. Stanik, Z. Majchrzyk (red.), *Psychologiczne i psychiatryczne opiniodawstwo sądowe w ramach nowych uregulowań prawnych* (s. 171–188). Katowice: Anima.
- Stanik J. M. (2004). Psychologiczne problemy metod przesłuchań świadków. *Przegląd Psychologiczny*, 47 (2), 157–174.
- Stern W. (1937). *The psychology of testimony*. Referat na Open Forum of the Psychologists' League, 29 grudnia 1937 r.
- Stroemwall L. A. (2010). Assessing reliability by analyzing the verbal content: The case of Sweden. [W:] P. A. Granhag (red.), *Forensic Psychology in Context: Nordic and International Approaches*. New York: Willan Publishing.
- Stroemwall L. A., Willen R. (2009). *Detecting male and female criminals' truths and lies*. Referat na 19th Conference of the European Association of Psychology and Law, Sorrento, Włochy, 2–5 września 2009 r.
- Stroemwall L. A., Granhag P. A. (2003). How to detect deception? Arresting the beliefs of police officers, prosecutors and judges. *Psychology, Crime and Law*, 9, 19–36.
- Trankell A. (1972). *Reliability of evidence*. Stockholm: Beckmans.
- Vrij A. (2000). *Detecting Lies and Deceit. The Psychology of Lying and the Implications for Professional Practice*. Chichester: John Wiley and Sons.
- Vrij A. (2003). The assessment and detection of deceit. [W:] D. Carson, R. Bull (red.), *Handbook of Psychology in Legal Contexts* (s. 67–88). Chichester: John Wiley and Sons.
- Vrij A. (2005). Criteria-Based Content Analysis: A qualitative review of the first 37 studies. *Psychology, Public Policy and Law*, 11 (1), 3–41.
- Vrij A. (2008). *Detecting lies and deceit: pitfalls and opportunities*. Chichester: John Wiley and Sons.
- Vrij A. (2009). *Wykrywanie kłamstw i oszukiwania. Psychologia kłamania i konsekwencje dla praktyki zawodowej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Vrij A., Akehurst L., Soukara S., Bull R. (2002). Will the truth come out? The effect of deception, age, status, coaching, and social skills on CBCA scores. *Law and Human Behavior*, 26 (3), 261–283.
- Vrij A., Akehurst L., Soukara S., Bull R. (2004a). Let me inform you how to tell a convincing story: CBCA and Reality Monitoring scores as a function of age, coaching and deception. *Canadian Journal of Behavioral Science*, 36 (2), 113–126.
- Vrij A., Akehurst L., Soukara S., Bull R. (2004b). Detecting deceit via analyses of verbal and non-verbal behavior in children and adults. *Human Communication Research*, 30 (1), 8–41.

- Vrij A., Akehurst L., Soukara S., Bull R. (2009). Detecting deceit via analyses of verbal and nonverbal behavior in children and adults. *Human Communication Research*, 30 (1), 8–41.
- Vrij A., Edward K., Roberts K. P., Bull R. (2000). Detecting deceit via analysis of verbal and nonverbal behavior. *Journal of Nonverbal Behavior*, 24, 239–263.
- Vrij A., Kneller W., Mann S. (2000). The effect of informing liars about Criteria-Based Content Analysis on their ability to deceive CBCA-raters. *Legal and Criminological Psychology*, 5, 57–70.
- Vrij A., Mann S. (2006). Criteria-Based Content Analysis: An empirical test of its underlying processes. *Psychology, Crime and Law*, 12, 337–349.
- Vrij A., Mann S., Kristen S., Fisher R. (2007). Cues to deception and ability to detect lies as function of police interview styles. *Law and Human Behavior*, 31, 499–518.
- Wilcock R. (2010). The ageing eyewitness. [W:] J. R. Adler, J. M. Gray (red.), *Forensic psychology. Concepts, debates and practice* (s. 162–180). New York: Willan Publishing.
- Wojciechowski B. W. (2012). *Ocena wiarygodności zeznań świadków dorosłych przy zastosowaniu psychologicznych i prawnych kryteriów treściowych*. Niepublikowana rozprawa doktorska. Katowice: Uniwersytet Śląski w Katowicach.
- Wojciechowski B. W. (2014). Rola procesowa biegłego a psychologiczna analiza treści zeznań świadków. [W:] E. Habzda-Siwiek, J. Kabzińska (red.), *Psychologia i prawo. Między teorią a praktyką* (s. 287–302). Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Woszczyk L. (1999). *Wpływ upośledzenia umysłowego w stopniu lekkim na wiarygodność zeznań małoletnich świadków*. Niepublikowana rozprawa doktorska. Katowice: Uniwersytet Śląski w Katowicach.
- Ziembiński Z. (1997). *Logika praktyczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

BARTOSZ W. WOJCIECHOWSKI

PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF TESTIMONY CONTENTS

Abstract. Psychological content analysis techniques developed to distinguish truthful from fabricated allegations (Statement Validity Assessment, Reality Monitoring, Scientific Content Analysis) show some promise in distinguishing truthful from fabricated statements. It is however argued, that they are not accurate enough to be admitted as expert scientific evidence in courts. A new, innovative formal assessment procedure – Multivariable Adult’s Statement Assessment Model (MASAM) was proposed.

A group of 43 raters trained in statement content analysis, rated witnesses’ accounts. Studies have proven that with the use of MASAM it is possible to select 96,87% of truthful accounts and the conditional probability for content analysis results based upon MASAM analysis is 91,85%. As regards to false statements assessment, content analysis with the use of MASAM has also proven its superiority, with the conditional probability of 69,23% and three other compared content analysis techniques lead to wrong decisions in more than 50% of cases.

Keywords: content analysis, veracity assessment, MASAM.